

A kötelezettségeket és az előírások tömkelegét nem mindegyik tisztviselő kezelte egyformán. Voltak, akik egyszerűen összeomlottak a hivatalviselés és az azzal gyakran jelentkező váratlan, olykor nagyon is nehéz élethelyzetek súlya alatt. Róluk szól a *Deviánsok* című alfejezet, amelyben kivételes esetekről van ugyan szó, azonban éppen egy periférikus cselekedet és a szervezet arra való reagálása több mindent elárul a működésről, mint a normakövetés. (232.) A deviancia több formájára is találunk példát (játékszenvedély, párbaj, adósság), ugyanakkor a minisztérium igyekezett olyan megoldást találni, amelynek végrehajtása során neki sem kell magyarázkodnia a tisztviselő viselkedése miatt.

A recenzens (aki levéltáros) számára külön öröm, hogy e munka fő forrásbázisát az Osztrák–Magyar Monarchia közös Külügyminisztériumában 1918 előtt működött diplomaták, konzulok és központi tisztségviselők személyi dossziéi képezték. Somogyi Éva árnyalt forrásismeretét és szaktudását tanúsítja, hogy egy alapvetően nyilvántartási célból összeállított anyagból társadalom- és mentalitástörténeti következtetéseket is le tud vonni. Igaz, maguk a dossziék is alkalmasak egy teljes életút és hivatali karrier rekonstruálására, mindamellert az egyén magánéletére is adnak információkat.

Ahogy eddig is történész generációk használták Somogyi Éva könyveit, bizonyos, hogy ezt a munkáját is haszonnal forgatják majd szakmabeliek, valamint a hivatal(nok)történet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra izgalmas fejezeteket. Remélhetőleg ez a modern szemléletű összefoglaló hivatal- és hivatalnoktörténet mielőbb napvilágot lát német nyelven is, bár az egyre terjedő angolszász történeti irányzatok miatt akár az angol közönség számára is érdemes lenne hozzáférhetővé tenni.

Oross András

Bartha Ákos

POPULIZMUS, NÉPISÉG, MODERNIZÁCIÓ
 Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás
 20. századi történetéből
 MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 332 oldal

Bartha Ákos kötete az informatív címadás iskolapéldája. A főcím három kulcsszava kijelöli azt a társadalom- és politikatörténeti területet, amelynek alaposabb és pontosabb leírásához a szerző hozzá kíván járulni. Az egybefűzött és részben egymáshoz idomított, korábban tanulmányként megjelent szövegek e fogalmak metszetében nyernek egymásra is visszaható, újabb értelmet. Ebben az összefüggésben a „populizmus” a magyar népi írók és más, Horthy-kori közéleti-szellemi szereplők régiós és európai kontextualizálásának szándékát fejezi ki egy transznacionális kulcsfogalom bevezetése révén. A „népiség” ugyanezen hálózatok belső, a magyar történelemből kiinduló megértésének célkitűzésére utal. A „modernizáció” pedig jelzi: a tárgyalt szellemi és politikai fejlemények nem értelmezhetőek kielégítően, ha a történész elmulasztja a korszak Magyarországn zajló reformgondolkodás párhuzamos iskoláival összevetni a „harmadik utas” népi áramlatot.

Az alcímet ugyanakkor túlzottan kiterjesztőnek vélem. Bár a 20. századra tett utalás technikailag igaz, a fókusz határozottan az 1918 és 1945 közötti időszakra esik, és 1945 utáni témák felé csak a második világháború után keletkezett visszatekintések, illetve a háború

utáni átmenet kontextusaiban kalandozik a szerző. Így szerencsésebb, ha a hármas fogalmi mező feszültségeire összpontosító főcímcímre figyelünk, ugyanis Bartha Ákos kötete több, az elmúlt időszakban – részben a szerzőnek is köszönhetően zajló – átértelmezési folyamatra reflektál a magyar történetírásban. Ennek számos vonatkozása közül kiemelendő a komparatív regionális vizsgálatok előtérbe kerülése, a Horthy-kori magyar elit reformszándékának árnyaltabb, ugyanakkor hangsúlyosabb megjelenítése, valamint a „népiek” monolitikus fogalmának megértő, de elkötelezett dekonstrukciója. Írásomban a fentebb kiemelt három kulcsfogalom felől történő kritikai olvasásra teszek kísérletet, bevallottan a teljesség igénye nélkül.

A kötet nyitótanulmánya (*Tojástánc a populizmusok körül*) értelmezési keretet kínál a későbbi szövegek számára. Bartha ebben megfogalmazza történeti credóját, amelynek alapja a szerzőt jellemző fogalmi-elméleti nyitottság mellett is megőrzött hagyományos, megértő értelmezés. Ennek kiváló példája maga ez a vitára ingerlően gazdag szöveg, amelyben az 1945 utáni populizmusirodalom számos irányzatának lencséjén keresztül igyekszik a magyar népi írók értelmezésének lehetőségeit számba venni. Végül mégis azt állapítja meg, hogy a nemzetközi politológiai irodalom olvasatai doktriner tévedésekhez vezetnének a magyar népi mozgalom értelmezésében, és bár részleteiben ezek az elméletek lehetnek megtermékenyítő hatásúak, egészükben inkább elhomályosítják, semmint élesebbé tennék a történész eszközeivel kialakítható képet. (45.)

Bartha érvelése szerint a populizmus jellemzően a valamilyen elittel szembeni mozgósítás attitűdjét ragadja meg, ennek azonban – mint éles szemmel rámutat – csak az az eredménye, hogy a „populista” jelző tetszés szerint osztható ki régióink egymással élesen szembenálló politikai vezetőinek és mozgalmainak. (30–37.) A korrump eliteket megcélzó Sanacja-rezsim Piłsudskija, a Piłsudski-ellenes Dmowski vagy az „urakkal” szembeni parasztidentitást képviselő Witos lenne vajon a lengyel populizmus hordozója a két világháború között? És megfordítva a kérdés: miért éppen a magyar népi írókat kellene e parttalan fogalom alá begyömöszölnünk? Sokkal produktívabb, véli Bartha, ha figyelembe vesszük és kamatoztatjuk az elemzésben a népiek társadalmi mobilitás-eszményét, ha szem előtt tartjuk reformista nyitottságukat, személyes „határhelyzetüket” hatalom és teljes kívülállás között, mindenekelőtt pedig elitizmusukat – szenvedélyes töprengéseiket arról, hogy miként lenne lehetséges a társadalmi-gazdasági fejlődés harmonikus előmozdítása különböző „organikus elitek” felnevelése révén. (40–42.)

A régiós, összehasonlító vizsgálatok kiemelkedő pontja a korlátozott magyar földreform (és az elmaradt nagyobb mezőgazdasági struktúráváltás) kelet-közép-európai párhuzamainak bemutatása. (81–119.) Ez a kétrészes elemzés rávilágít arra, hogy az 1920-as évek Magyarországon milyen (régións összehasonlításban is kiemelkedő) diadalt aratott az „állagmegőrző” konzervativizmus, ám arra is, hogy nincs akkora politikai diadal, amely tartósan elfedheti az ezáltal megoldatlanul maradt társadalmi-szerkezeti feszültségeket. A politikai elit konzervatív szárnya a múltba tekintve pacifikálta a magyar vidéket, ám ezzel végső soron teret nyitott az elit egyéb csoportjai és az eliten kívüli kihívók számára, akik előre nézve megoldást.

Ez a megfigyelés kínálja a dobantót Bartha számára az öt legjobban foglalkoztató kérdések egyikének feltételéhez. Nemcsak azt jogos ugyanis elemezni (ahogy a szerző és mások is teszik), hogy a „népiek” milyen kérdésekben foglaltak el különböző álláspontot. Ez az eljárás a csoport monolitikus értelmezésének lebontásához nagyban hozzájárul. Épp ennyire érdekes, és talán még kevésbé kutatott kérdés az is, hogy milyen viszonyrendszerekben fűződött össze a tágan értelmezett népi értelmiség és az elit a Horthy-korszakban. (131.) (A munka relevanciáját is mutatja, hogy ezek az 1930-as években kialakult beállítódások nemcsak 1945 után jelentek meg újra, de átmenve-átalakulva megszínezték a Kádár-kor történetírását, és – mint a szerző néhány igen kritikus lábjegyzetben jelzi is – még 1990 után is éreztették hatásukat.)

Bartha olvasatában két fő elem szolgál kiindulópontul írók és „hatalom” viszonyának megragadásához. Alapos elemzésben mutatja be, hogy a földbirtok-szerkezet megváltoztatásának kívánalma olyan *sine qua non* volt a népiek számára, amely politikai egységképzőként működött még akkor is, ha igencsak eltérő álláspontot foglaltak el más, szintén alapvető kérdésekben. (*A földkérdés diskurzusa* 120–132.)

Másfelől a szerző azt is feltárja, hogy nemcsak társadalmilag „középosztályosodtak” a népi írók meghatározó képviselői, de sok szállal kötődtek a kormánypárt által működtetett közigazgatási és „civil” szervezeti ökoszisztémához is. Ebben a kérdésben messze túllép Zilahy Lajos és Kozma Miklós ismert szerepének újbóli vizsgálatán, és egyfelől vidéki kontextusokban, az intézménytörténet révén is hoz erre példákat, másfelől pedig olyan adatokat közöl (például a vármegyei szociális tanácsosi pozíciók betöltéséről), amelyek igazolják és finomítják az irodalomban erre vonatkozóan már megjelent közléseket. Különösen érdekes, hogy több fejezetben is rávilágít Kerék Mihály és Szabó Zoltán szerepére, akik Kovács Imrével ellentétben elkerülték az éles összeütközést a hatalommal, sőt, Kerék utóbb annak részévé, a kormányzat tisztviselőjévé vált (különösen 128–131.). Vizsgálata során a szerző mégis arra a következtetésre jut, hogy a kétségtelen kapcsolódási pontok és a „hídepítők” erőfeszítései dacára minden nyitás és kapcsolatfelvétel szükségszerűen torkolt kudarcba, éppen a földkérdésben elfoglalt, feloldhatatlan ellentmondások miatt.

Ezen a ponton rá kell mutatni, hogy a szerző egy igen fontos, a fentiekből következő kérdést megvizsgál, ám megnyugtatóan nem zár le, és magát a vizsgálatot is részben a lábjegyzetekbe „számúzi”. Ebbe kiváló belépési pont vitája Ungváry Krisztiánnal, akinek Bartha felrója, hogy indokolatlanul tekinti Kovács Imrét a szélsőjobbal együttműködő személyiségnek. (184–185.) E ponton a szerzővel a recenzens is egyetért. Azt azonban helytelen eljárásnak tartom, hogy Bartha szintén lábjegyzetben számol be a szóban forgó fejezet hőséne, Kovács Imrének a szélsőjobbaldalon kikötő Matolcsy Mátyással tett közös vidéki útjairól, míg a szabadelvű hagyományok felé mozgó Szekfű Gyulával való viszonya a főszevegben nyer kifejtést. (175–176.) Miért problematikus ez? Mindenekelőtt azért, mert van egy lappangó „harmadik” a Bartha által jellemzően kétosztatúként elemzett ideológiai-politikai mezőben. Ez a „harmadik” az elit és a kormányzatot a harmincas években (újra) részben megszálló újjobboldali politikusi és kormánytisztviselői réteg, amely mögött jelentős konzervatív forradalmár/fasisztoid szellemi háttország állt. Élére állítva a történelmi dilemmát: vajon a népiek és az újjobboldal személyi és szellemi erőforrásai révén megújuló politikai hatalom között valóban megmaradt az a merev választóvonal, amely az „állagvédő” korszakban az egyéni hivatalvállalások és személyes kapcsolatok ellenére kétségtelenül adott volt? Nem alakult-e a magyar földkérdés és a nép-társadalom-modernség triászának mögöttes diskurzusa kétosztatúból háromosztatúvá az 1930-as évek második felében? A szerző bőszéggel hivatkozik forrásokra (Sipos József, illetve Püskei Levente kutatásaira), az újjobboldal társadalmi reformelképzeléseinek hasonlóan alapos bemutatását azonban a kötet nem végzi el, noha forrásvidékeit külön tanulmány tárgyalja, igen tanulságosan összekötve Szabó Miklós ideológiatörténeti eredményeit a magyar agrártörténet-írás által feltárt viszonyokkal. (*Társadalmi krízisek, társadalompolitika, politikai konfliktusok* 69–80.) Az 1930-as évekbeli „folytatás” vizsgálata meggyőződésem szerint lényegesen gyarapította volna az amúgy is igen gazdag munkát.

Kötetével, valamint másutt megjelent írásaival Bartha jelentős módon hozzájárulhatna e kérdés vizsgálatához, akár konkrétan mérlegre téve Ungváry fő téziseit szélsőjobb és szociálpolitika kapcsolatáról az agrárium viszonylatában, akár azoktól független, de párhuzamos vizsgálatokat végezve el. E szempontból fontos részeredményeket mutatnak fel a kötet vidéki esettanulmányai és a sárospataki és debreceni falukutatást feloldozó szövegek. (*Országos problémák lokális fókuszban I–II.* 191–217.) Ezekből kiderül, hogy a budapesti szellemi életben

esetleg élesebben kirajzolódó törésvonalak egyes konkrét vidéki helyzetekben mennyivel kevésbé tisztán ismerhetők fel a paraszti társadalom reformjára egyaránt törekvő szereplők interakcióiban.

Az újjobboldali társadalmi reformelképzelések által megnyitott, immár nem kizárólag hazai „eszerek” és „állagvédők” dualizmusa által definiált politikai terekben kibontakozó párbeszéd alaposabb vizsgálata alighanem a magyar ideológiatörténet egyik fontos kihívása marad a következő időszakban. A kötettel szembeni kritikám lényege tehát az, hogy Bartha nem forgatja el minden esetben a kezében lévő kulcsokat a zárban, és nem koncentrált határozottan a népiség–modernizáció viszonyra, holott rész munkái által éppen ő körvonalazott egy új kutatási horizontot. Az újjobboldali-konzervatív forradalmár elit és a népiek viszonya, különösen a modernizáció és reform vonatkozásában további kidolgozásra vár. Ha a szerző ebbe az irányba továbbindulna, érdekes vita bontakozhatna ki például Ungváryval (ennek kezdetei utóbbi *A Horthy-rendszer mérlege* című nagymonográfiájának Bartha által írt kritikájából olvashatóak ki), és ezen keresztül arról a kérdésről, hogy a magyar modernitás és modernizáció versengő útjai között milyen kapcsolatok, illetve különbségek és ellentétek azonosíthatók az eredeti, bethleni választ megrengető és meghaladó 1930-as években.

A fenti kritika azonban nem a recenzált mű értékére vonatkozik. Bartha kiterjedt és igen változatos kutatásai annyi kérdést vetnek fel, amennyinek megválaszolása még terjedelmes kötetének lapjain sem fért el. A gazdagság mellett a munka pontossága is igen nagy érdem, a pályatársak vélekedését kritikával illető részek hivatkozásai pontosak, jól adatoltak, könnyen visszakereshetőek, akárcsak a saját álláspontot alátámasztó jegyzetek. A ténybeli hibák ritkák és nem érintik érdemben a fő kérdéseket. Egyes idegen szavak elütései (így: *peasintism* – 17.) mellett említhető még a kettős pánszláv-pángermán ambícióktól való félelem genealógiájára vonatkozó eszmefuttatás, amely tévesen a dualizmus korára helyezi ennek gyökereit a reformkor helyett, de ez nem érinti az érvelés lényegi, a két világháború közötti korszakra vonatkozó részét. (88.) Hasonlóan nem befolyásolja a főbb megállapításokat és azok érvényességét egy-egy olyan elnagyolt értékelés, mint például a polgári radikálisok gondolkodásának a „nemzetiségi problémára süket” voltára tett megjegyzés. (73.) Az apró hibák egyáltalán nem vonnak le a könyv értékéből, a lényegre koncentrált vitázásom a szerzővel pedig reményeim szerint csak jobban kiemeli: elgondolkodtató és továbbgondolásra készítő, kurrens kutatási kérdésekhez építő módon hozzászóló, egészében kiváló könyvről van szó. Hogy egyes kérdések még olvasása után is nyitva maradnak, a magyar történettudomány nagyobb szerencséje: Bartha Ákosnak esélyt kínál a téma további kifejtésére.

Romsics Gergely